

HELMUT SCHMIDT
Religion in der
Verantwortung:
Gefährdungen des
Friedens im Zeitalter der
Globalisierung. Propylän:
Berlin [2011]. 251 s.

Äskettäin pidettyjen presidentinvaalien hokemaksi muodostui, että tasavallan presidentti on Suomessa arvojohtaja. Toisella kierroksella oli siten vastakkain kaksi persoonaa ja kaksi erilaista arvomaailmaa. Vaikka arvokeskustelua käytiin, uskonnon yhteiskunnallinen rooli jäi sivuteemaksi tai jokseenkin triviaaliksi kysymykseksi, sopiiko tasavallan presidentin uudenvuoden puheessaan toivottaa kansalaisille Jumalan siunausta. Tämä olisi toki suomalaisen poliittisen tradition mukaista; puheenvuoroja, joissa nostetaan tarkasteltavaksi uskonnon ja kirkkojen yhteiskuntavastuu tai yhteiskunnallinen merkitys ei ole Suomessa juuri kuultu lukuun ottamatta Martti Ahtisaaren eräitä keskustelunavauksia (TA 3/2010).

Saksassa vuosina 1968–1982 merkittävän poliittisen uran tehneen, liittokansleriksi vuonna 1974 nousseen Helmut Schmidin (s. 1918) eri tilaisuuksissa pitämistä puheista koottu kollaasi edustaa toisenlaista eurooppalaista perinnettä. Tässä 20 artikkelin muotoon muokatusta puheenvuorosta koostuvassa kirjassa Schmidt haastaa vankalla kokemuksella kirkkoja ja uskontokuntia tunnistamaan yhteiskuntavastuunsa ja toimimaan sen mukaisesti. Kirjan punaisena lankana on väite, jonka mukaan maailmanrauha riippuu suuressa määrin siitä, pystyvätkö maailmanuskontojen johtajat ottamaan kyllin vakavasti vastuunsa ja kutsuunmaan uskovia keskinäiseen kunnioitukseen ja suvaitsevaisuuteen. Schmidt on erityisen huolestunut uskonnon poliittisesta väärinkäytöstä. Hänen kirjaansa voisikin pitää myös eettiseltä tai humanisti-

selta pohjalta nousevana uskontojen ideologiakriittikinä.

Schmidin julkaistavaksi antamat puheet kuvaavat myös hänen ajattelunsa pitkää linjaa. Varhaisin puhe on vuodelta 1974, mutta valtaosan esitelmistä, joihin artikkelit pohjautuvat, hän on pitänyt 2000-luvun alussa. Kyse ei ole kuitenkaan tieteellisestä editiosta vaan ennen muuta yhteiskunnallisista puheenvuoroista. Schmidt on tämän vuoksi ottanut vapaudekseen muokata puheitaan yhdenmukaistamalla niiden muodon ja osin myös sisällön. Osa aineistosta on alun perin englanniksi kansainvälisellä foorumilla pidettyjä esitelmiä. Teoksen käyttö historiallisena lähteenä vaatii tästä syystä tutkijalta erityistä lähdekritiikkiä.

Vaikka kyse on ennen muuta tässä ajassa käytävästä keskustelusta, kuten teoksen nimikin antaa ymmärtää, kirja valaisee myös kanslerin omaa uskonkosuhdetta ja sen kehitystä. Schmidt syntyi Hampurissa työläiskotiin, jossa hän ei omien sanojensa mukaan saanut minkäänlaista uskonnonopetusta. Kristinoppiin hän sanoo tutustuneensa rippikoulussa 1934. Se opetti hänelle kolminaisuuden, neitseestä syntymän, tyhjän haudan, taivaaseenastumisen, koko joukon Jeesuksen ihmetekojä ja Vanhan testamentin kertomukset Kainista ja Abelista, Nooasta ja Mooseksesta – siis kirjavan joukon uskonsisältöjä.

Ratkaisevaksi Schmidin uskonnollisessa kehityksessä muodostui sota. Nuorena miehenä rintamalla kysymykset sodan oikeutuksesta ja ylipäättään moraalista kytkeytyivät Jumala-kysymykseen. Miten Hitler, jota hän piti jo taustansa vuoksi mielipuolena, saattoi edustaa paavililaisessa merkityksessä esivaltaa, kuten nuori sotilasoppi opetti? Yli luutnanttina hän koki olevansa vastuussa itsensä lisäksi myös alaisistaan. Nämä kysymykset eivät kuitenkaan johtaneet häntä ateismiin vaan uskonnon ja vakaumuksen kunnioittamiseen. Ihmisen oikeus uskoon ja epäilyyn, myös epä-

uskoon, on hänen humanisminsa ytimessä. Myöhemmissä puheissa toistuu Saksan perustuslakiin kirjattu uskonnonvapaus, joka Schmidin mukaan tarkoittaa samanaikaisesti uskonnollisen ajattelemisen, puhumisen, kuuntelemisen ja toimimisen vapautta ja velvollisuutta.

Sodan loppuvaiheessa Saksan aineellinen ja moraalinen perikato lähensi Schmidtiä uskontoon uudella tavalla: hävityksen keskellä hän päätteli, että vain kirkko saattoi auttaa jälleenrakennuksen edellyttämässä elämänuskon palauttamisessa. Osoitukseksi tästä hän kertoo halunneensa solmia avioliittonsa kirkollisesti. Tarina kuvaa, miten kirkko näyttäytyi Schmidille sekä henkilökohtaisena kokemuksena että yhteiskunnallista toimintaa motivoivana eettisenä tekijänä, jonka rooli korostuu vastakohitaisuusien eskaloituessa.

Palattuaan 1945 kahdeksan vuoden jälkeen rintamalta hän havahtui maailmankuvansa kapeuteen. Suuret maailmanuskonnot islamista kungfutselaisuuteen olivat hänelle tuntemattomia. Myöskään juutalaisuudesta hän ei muistikuviansa mukaan tiennyt mitään puhumattakaan kantilaisesta etiikasta. Yhdestä asiasta hän kuitenkin oli varma: tapahtunut ei saanut enää koskaan toistua. Tämä tietoisuus johti hänet osallistumaan politiikkaan ja edistämään ”demokratiaa ja oikeudenmukaisuutta”. Schmidt osoittautuu sosialistiksi, jolle päämäärät ovat olennaisia. Sen sijaan hän ottaa toistuvasti etäisyyttä materialismiin. Esimerkiksi puhuessaan Hampurin katolisessa akatemiassa 1976 hän totesi yhteiseksi vakaumukseksi kuulijoidensa kanssa sen, ettei inhimillinen olemassaolo ole palautettavissa vain aineellisten tarpeiden tyydyttämiseksi. Kantilaisuus ilmenee Schmidin puheissa toistuvasti velvollisuutena – ei vain oikeutena – toimia uskonnon edellyttämällä, vastuullisella tavalla. Eräässä puheessaan vuodelta 1981 Schmidt asettaa Kantin kategorisen imperatiivin politiikan johtotähdiksi.

Kirkon ja uskonnon korostunut merkitys nimenomaan kriisien keskellä on Schmidtille tunnusomaisia. Niinpä hän tunnustaa sodan jälkeen, poliittisen uransa nousuvaiheessa, suhtautuneensa skeptisesti uskonnon ja valtion väliseen yhteistyöhön. Tämän elämänavalueen merkitys kuitenkin muuttui, kun 1976 hänen myöhempi seuraajansa Helmut Kohl lanseerasi yhtenä vaaliteemanään väitteen, jonka mukaan sosiaalidemokraattien johtamalta hallitukselta puuttui ”luja eettinen vakaumus”, mikä johtaisi yhteiskunnan moraalikatoon. Tämä haaste synnytti Schmidtille tarpeen pohtia suhdettaan uskontoon ”vallassa olevana (luterilaisena) kristittyinä”. Tästä prosessista nousseita ajatuksiaan hän on nyt julkaissut. Kyse ei kuitenkaan ole korkeaan ikään päässeen huippupoliitikon muistelmista. Kirjan läpikulkevana motiivina on kirjoittajan huoli siitä, ettei kulttuurien yhteentörmäystä voi varmuudella jättää pois laskuista. Tämä viittaa ennen muuta islamin ja kristillisen maailman välisen suhteen jännittävyyteen, mutta tämän ajatuksen läheinen yhteys Schmidtin sotakokemuksiin on ilmeinen. Paavo Lipposen tavoin Schmidt astuu esiin siksi, ettei hänen näkemänsä todellisuus miellytä.

Schmidt ei ole teologi, mutta kyläkin hyvin tietoinen uskontoja erotavista, opillisesti ja dogmaattisesti vaikeasti tai ei lainkaan yhteen soveltamattomista eroista. Toisaalta toisessa vaakakupissa oleva tulevaisuus, jossa uskontojen väliset konfliktit kytkeytyneinä taloudellisiin, sosiaalisiin tai poliittisiin kysymyksiin, uhkaavat johtaa sisällissotiin, kansojen välisiin sotiin ja kasvavaan terrorismiin, vaatii hänen mielestään sellaista dialogia, jota hän tässä kirjassaan perää.

Schmidt on koko poliittisen uransa ajan haastanut kirkkoja yhteiskunnalliseen keskusteluun. Edellä mainitussa, vuonna 1976 katolisisessa akatemiassa pitämässään puheessa hän tiivistää sanottavansa

neljäksi ajatukseksi, jotka kuvaavat hänen ajatteluaan laajemminkin: Valtion näkökulmasta kirkolla on epäilemättä oikeus julkisiin kannanottoihin; kristittyinä hän katsoo olevansa suorastaan oikeutettu vaatimaan kirkolta niitä. Kirkon kannanotot on kuitenkin koeteltava avoimessa keskustelussa ja on suorastaan hämmästyttävää, miksi kirkon rooli yhteiskunnan perusarvoja koskevassa keskustelussa on jäänyt täysin riittämättömäksi, sillä yhteiskunta, jossa perusarvoista ei vallitse yhteistä näkemystä, ajautuu anarkiaan. Kaiut vuodelta 1945 voisivat tuskin olla selkeämmät. Velvollisuus kannanottamiseen nousee Schmidtin ajattelussa ennen muuta kantilaisesta filosofiasta.

Schmidt liittyy puheissaan siihen muun muassa Olof Palmén edustamaan sosiaalidemokratian perinteeseen, jossa reaalipolitiikka kytetään vahvasti eettisiin kehyksiin. Eräässä puheessaan Schmidt toteaa suoraan sellaisen politiikan, jolta puuttuu moraalinen perustus, olevan tunnotonta ja johtavan pahimmillaan rikolliseen toimintaan. Vaikka politiikka eroaa filosofiasta siinä, että kyse on käytännöllisestä toiminnasta, politiikalla on oltava eettisesti kestävä päämäärä. Niiden tavoittelemiseksi politiikan on kuitenkin perustuttava järjellisiin keinoihin ja laskelempiin, sillä muuten poliittinen toiminta palautuu vastuuttomaan opportunistisiin.

Vastuullisuus ei siis ole vain puhetta moraalista vaan sitoutumista eettisesti kestävään (järjelliseen) toimintaan. Useissa puheissaan Schmidt korostaa sitoutumistaan kristilliseen etiikkaan, mutta yhtä päättäväisesti hän varoittaa helpoista ratkaisuista: Jeesuksen hokeminen ilman harkittua poliittista agendaa, joka perustuu kokemukseen, johtaa vain uudenlaisiin ongelmiin. Eettisyys ei siis ole Schmidtille absoluuttista moraalista, vaan konkreettista reaalipolitiikkaa eettisessä kehityksessä, teokratian sijaan periluterilaisista Jumalasta ja hänen antamaansa

omaantuntoon ja järkeen turvautumista. Reaalipolitiikka ei ole hänelle kyynisyyttä vaan suorastaan kaitsemuksen jälkien näkemistä mahdollisista tilanteista selviytymisessä. Näissä lausumissaan, joissa kytkeytyvät kokemukset natsiajasta, kylmästä sodasta ja globalisaation ajasta, Schmidt linjaa sosiaalidemokratiaa suhteessa kristillidemokraattihin (CDU/CSU). Schmidt puuttuu myös kirkkohistoriaan arvioidessaan laajasti muun muassa Barmenin synodin päätöksiä vuodelta 1934 politiikan moraalien näkökulmasta.

Kokonaisuutena arvioiden Schmidtin ajatukset ovat antoisia keskusteltaessa arvojohtamisesta ja kirkkojen yhteiskuntavastuusta. Schmidt haastaa myös niitä, joilla on toisenlainen poliittinen tai uskonnollinen maailmankatsamus.

ESKO M. LAINE
DOS., HELSINKI

LUDWIG WITTGENSTEIN
Ajatusliikkeitä: Päiväkirjat
1930–1932 & 1936–1937.
Toim. Ilse Somavilla. Suom.
Tommi Uschanov. Tampere:
Niin & Näin 2011. 154 s.

Wittgenstein kirjoitti ensimmäisen maailmansodan aikana varhaisteoksensa *Tractatus-logico-philosophicus*, jossa hän katsoi ratkaisseensa perinteisen filosofian ongelmat lopullisesti. Teos julkaistiin 1920-luvun alussa. Samoihin aikoihin Wittgenstein hylkäsi akateemisen maailman ja ryhtyi työskentelemään Itävallan vuoristoseudulla kansakoulun opettajana. Näihin aikoihin hän ei ollut kokonaan vailla yhteyksiä muihin filosofiin: hän kävi keskusteluja muun muassa Wienin piirin jäsenten kanssa. Varsinaisesti hän kuitenkin palasi akateemiseen maailmaan, Cambridgen yliopistoon, 1920-lu-